

μόνο). Η περίπτωση που εξετάζει ο Τόντοροφ αφορά τη στάση των Βουλγάρων, συμμάχων των ναζί, απέναντι στους Εβραίους. Ενώ οι Βούλγαροι εκτοπίζουν τους Εβραίους στις ζώνες κατοχής που είναι υπό τη δικαιοδοσία τους (όπως τις πόλεις της δυτικής Μακεδονίας και της Θράκης τον Μάρτιο του '43, στερώντας τις για πάντα από τις εβραϊκές τους κοινότητες), προστατεύουν αντίθετα τους Εβραίους της Βουλγαρίας, που τελικά θα αποφύγουν την εκτόπιση μετά από πολλά συντονισμένα διαβήματα του βασιλιά, του πολιτικού με την ορθότερη στρατηγική, του Πεσεβ, αλλά και της κοινής γνώμης. Οι Έλληνες Εβραίοι της βουλγαρικής ζώνης κατοχής θα είναι το τίμημα της διάσωσης των Βούλγαρων Εβραίων. Τίποτε δεν είναι εντελώς άσπρο ή εντελώς μαύρο αυτήν την εποχή –και εδώ θυμόμαστε πάλι την «γκρίζα ζώνη» του Πρίμο Λέβι– εκτός βέβαια από τη ναζιστική ιδεολογία και την εφαρμογή της.

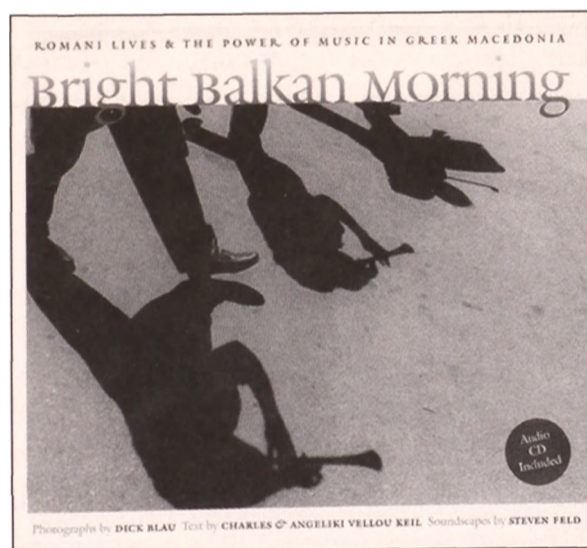
Και κλείνω με μια φράση του Τόντοροφ: «Φαίνεται πως άπαξ και το κακό εισαχθεί στον δημόσιο βίο, διαδίδεται με μεγάλη ευκολία, ενώ το καλό παραμένει δύσκολο, σπάνιο, εύθραυστο. Κι ωστόσο εφικτό.»¹⁰ Μια χειροπιαστή απόδειξη αυτού του «καλού» είναι κι αυτή η ιστορία για την οποία μιλήσαμε απόψε.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

- 1 Επεξεργασμένη μορφή της ομιλίας μου στο Ιταλικό Ινστιτούτο στην παρουσίαση του βιβλίου (11 Ιουνίου 2008). Ευχαριστώ την Διευθύντρια του Ιταλικού Μορφωτικού Ινστιτούτου κυρία Melita Palestini για την πρόσκλησή της να συμμετάσχω σ' αυτήν την εκδήλωση.
- 2 Οι επιμελητές: ο Antonio Ferrari είναι δημοσιογράφος της *Corriere della Sera* και ειδικός ανταποκριτής για τη Μέση Ανατολή εδώ και 25 χρόνια, η Alessandra Corrola είναι καθηγήτρια αρχαίας ελληνικής ιστορίας στο Πανεπιστήμιο της Πάδοβας, ο Γιάννης Χρυσάφης είναι δημοσιογράφος στην εφημερίδα *Η Καθημερινή*.
- 3 Στο στρατόπεδο αυτό δεν βρήκαν μεν τον θάνατο, γιατί δεν ήταν στρατόπεδο εξοντώσεως αλλά μόνον συγκεντρώσεως, μοιράστηκαν όμως τις κακουχίες και τις αγωνίες, ώπου στην απελευθέρωση να φτάσουν πρώτα στην Ισπανία και από εκεί στην Παλαιστίνη. Για το ζήτημα αυτό η Ισπανική Πρεσβεία στην Αθήνα εξέδωσε φέτος την έκδοση: Matilde Morcillo Rosillo, *S.R.Radigales y los refugiados de Grecia (1943-1946)*, Madrid 2008.
- 4 Η εισήγηση του συγγραφέα Πέτρου Μάρκαρη στην παρουσίαση του βιβλίου στο Ιταλικό Μορφωτικό Ινστιτούτο επικεντρώθηκε

στη σιωπή που σκέπασε τη συλλογική μνήμη της πόλης τον χαμό των Εβραίων της. Το θέμα αυτό αναδεικνύει και η Θεσσαλονίκη. *Πόλη των φαντασμάτων* του Mark Mazower (εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2007).

- 5 Χάγκεν Φλάισερ, *Στέμμα και σβάστικα*, εκδ. Παπαζήσης, Αθήνα 1995, τόμ. Β', σ. 321.
- 6 Για την εκτόπιση των Ελληνοεβραίων βλ. Ο. Βαρών-Βασάρ, «Η γενοκτονία των Ελλήνων Εβραίων από τους ναζί», στον τόμο *Νέοι στη Δίνη της Κατοχικής Ελλάδας, Ο διωγμός και το Ολοκαύτωμα των Εβραίων (1943-1944)*, σ. 112-125, εκδ. Κεντρικό Ισραηλιτικό Συμβούλιο/Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς, Αθήνα 2008.
- 7 Φλάισερ, *όπ.*, σ. 321.
- 8 Πρίμο Λέβι, *Το περιοδικό σύστημα*, μτφρ. Α. Ράικου, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 1990, σ. 50.
- 9 *Primo Levi à l'oeuvre, La réception de l'oeuvre de Primo Levi dans le monde* (dir. Philippe Mesnard – Yannis Thanassekos), éd. Kimé, Paris 2008. Βλ. και Ο. Βαρών-Βασάρ, «Η εμπειρία της εκτόπισης και η στρατοπεδική λογοτεχνία: Πρίμο Λέβι- Χόρχε Σεμπρούν», περ. *Σύγχρονα Θέματα*, τχ 81, Δεκέμβριος 2002. Για τον Π. Λέβι στα ελληνικά βλ. εκδ. Άγρα και για τον Σεμπρούν εκδ. Εξάντας.
- 10 Tzvetan Todorov, *La fragilité du bien, Le sauvetage des Juifs Bulgares*, éd. Albin Michel, Paris 1999, σ. 51.

Για το βιβλίο

Charles Keil και Αγγελική Βέλλου-Keil, *Bright Balkan Morning: Romani Lives and the Power of Music in Greek Macedonia*, φωτογραφίες Dick Blau, Ηχοτοπία Steven Feld, Wesleyan University Press, Μίντλταουν.

Παναγιώτης Πανόπουλος*

* Ο Παναγιώτης Πανόπουλος είναι Επίκουρος Καθηγητής Ανθρωπολογίας της Μουσικής και του Χορού στο Πανεπιστήμιο Αιγαίου.

Η ανθρωπολογική και εθνομουσικολογική αυτή μελέτη εστιάζει στα όργανα, τους επαγγελματίες τσιγγάνους ζουρνατζήδες και νταουλτζήδες της Τζουμαγιάς (Ηράκλεια Σερρών). Συγγραφείς του τόμου είναι ο αμερικανός εθνομουσικολόγος Charles Keil και η σύζυγός του Αγγελική Βέλλου-Keil, γνωστή στο ελληνικό αναγνωστικό κοινό από τη δουλειά της πάνω στην *Αυτοβιογραφία* του Μάρκου Βαμβακάρη (εκδόσεις Παπαζήση). Τον βασικό κορμό του βιβλίου αποτελούν οι αφηγήσεις ζωής των τσιγγάνων μουσικών και των συγγενών τους, καθώς και οι λεπτομερείς και ευαίσθητες περιγραφές των τοπικών μουσικών συμβάντων. Το υλικό αυτό συμπληρώνεται από εκτενείς αναφορές στο εθνογραφικό, το ιστορικό και το μουσικολογικό πλαίσιο. Οι φωτογραφίες του Dick Blau και το CD που περιλαμβάνονται στον τόμο εντάσσονται οργανικά στο σύνολο, προσφέροντας μια πολυ-αισθητηριακή αντίληψη του θέματος. Τόσο οι εικόνες, όσο και οι ήχοι, αναπαριστούν τα μουσικά συμβάντα ως ολοκληρωμένες κοινωνικοπολιτισμικές επιτελέσεις, μεταδίδοντας τη ζωντάνια και τη συναισθηματική τους ένταση. Ιδιαίτερα οι ηχογραφήσεις του Steven Feld αποτελούν καινοτόμες για τα ελληνικά δεδομένα καταγραφές του ευρύτερου ηχητικού περιβάλλοντος, του «ηχοτοπίου», μιας κοινότητας, οργανικό μέρος του οποίου αποτελούν και οι μουσικοί ήχοι.

Μία από τις σημαντικότερες συμβολές του Charles Keil στην εθνομουσικολογία είναι η έννοια των «συμμετοχικών ασυμβατοτήτων». Εισάγοντας αυτήν την έννοια, ο Keil θέλησε να αναδείξει τη συμμετοχική, τελετουργική και ενωτική διάσταση της μουσικής και του χορού, που υποβαθμίστηκε ή αλλοιώθηκε εξαιτίας της μακράιωνης υποταγής της μουσικής σε ποικιλώνυμες ακαδημαϊκές παραδόσεις, οι οποίες υπονομεύουν τη βασική της λειτουργία ως συλλογική εορταστική πρακτική. Οι «συμμετοχικές ασυμβατότητες» των μουσικών συμβάντων αφήνουν να εκδηλωθεί η δυναμική και η κοινωνική σημασία της μουσικής.

Η μελέτη των τσιγγάνων μουσικών της Τζουμαγιάς έρχεται να αναδείξει τις «συμμετοχικές ασυμβατότητες» των μουσικών επιτελέσεων από τους ζουρνάδες και τα νταούλια. Το ιδιαίτερο στοιχείο εδώ, σε σχέση με τις προηγούμενες μελέτες του Keil και των συνεργατών του [για τα μπλουζ της πόλης, τη μουσική των Τιβ στη Νιγηρία και την πόλκα στην πολωνέζικη διασπορά των Ηνωμένων Πολιτειών (η τελευταία με τη συνεργασία, επίσης, της Αγγελικής Βέλλου-Keil και του Dick Blau)], είναι ότι η έννοια των «συμμετοχικών

ασυμβατοτήτων» και η ενέργεια που περι- κλείει έρχεται να συμπεριλάβει και τις «εθνοτικές» ταυτότητες των Βαλκανίων. Αυτό που ενδιαφέρει τους συγγραφείς είναι να δείξουν πώς η μουσική πράξη των οργάνων λειτουργεί ως καταλύτης των «εθνοτικών» ταυτοτήτων στην ελληνική Μακεδονία (όπου συνυπάρχουν, μεταξύ άλλων, ντόπιοι Σλαβόφωνοι, Βλάχοι, πρόσφυγες από τη Μικρά Ασία και τον Πόντο, Σαρακατσάνοι), συνδέοντας μεταξύ τους τις όποιες διακριτές «εθνοτικές» ταυτότητες σε ένα σύνθετο μίγμα διαστρωματωμένων ταυτοτήτων, που δεν απομακρύνει αλλά φέρνει κοντά τους ανθρώπους. Με αυτόν τον τρόπο, τα (μουσικά) όργανα της Τζουμαγιάς γίνονται τα όργανα-εργαλεία μιας κοινωνικής συνύπαρξης που προωθείται από τα κάτω, κατά την οποία οι κάθε είδους ασυμβατότητες (γλώσσας, κοινωνικής τάξης, προέλευσης, εθίμων, κλπ.) παραδίδονται στην κοινωνικο-εκφραστική δύναμη της μουσικής για να μετασχηματιστούν σε ένα σύνθετο πλέγμα μουσικών και εκφραστικών «συμμετοχικών ασυμβατοτήτων», το οποίο εν συνεχεία ανανοηματοδοτεί, στο δημόσιο χώρο της συλλογικής έκφρασης, τα όποια διακριτά «εθνοτικά» χαρακτηριστικά. Πρόκειται για μια πολιτισμική πρακτική συνύπαρξης, η οποία δεν καταργεί τη διακριτότητα των «εθνοτικών» ιδιαιτεροτήτων, αλλά τις φέρνει σε επαφή και συνομιλία μεταξύ τους.

Η σύγκριση με άλλες περιοχές των Βαλκανίων, στις οποίες οι «εθνοτικές» διαφορές έχουν οδηγήσει συχνά σε έντονες αντιπαραθέσεις, ένοπλες συγκρούσεις, εκκαθαρίσεις και προσφυγιά, είναι ένα από τα πιο ενδιαφέροντα στοιχεία του βιβλίου. Οι μουσικές «συμμετοχικές ασυμβατότητες» δεν λειτούργησαν σε όλες τις περιπτώσεις, στο Κόσοβο, την πρώην γιουγκοσλαβική Μακεδονία, αλλά και τη Βουλγαρία, με τον ίδιο πάντα τρόπο. Οι «εθνοτικές» ταυτότητες, έντονα διακριτές ή πολυσυλλεκτικές, αποκτούν διαφορετικό πολιτικό περιεχόμενο και κοινωνική λειτουργία σε διαφορετικά ιστορικά συμφραζόμενα και δεν επιτρέπουν τις ίδιες πολιτισμικές αποκρίσεις παντού και πάντα. Παρόλο που οι συγγραφείς έχουν βαθιά συναίσθηση των αναλυτικών δυσκολιών που συνεπάγονται οι έννοιες του εθνοτισμού και της ταυτότητας, ακόμα και όταν με διάφορους τρόπους αμβλύνεται η μονο-πολιτισμική τους διάσταση, στις συγκρίσεις που κάνουν με άλλες περιοχές των Βαλκανίων χρησιμοποιούν τις ίδιες αυτές έννοιες για να αναφερθούν σε πολύ διαφορετικές μεταξύ τους ιστορικές συγκυρίες. Έτσι, η ελληνική εκδοχή της «εθνοτικής» συνύ-

παρξης, όπως διαμεσολαβείται από τα όργανα της Τζουμαγιάς, παρουσιάζεται ως μια ελκυστική εναλλακτική λύση των ίδιων κατά βάση «εθνοτικών» προβλημάτων της ευρύτερης περιοχής. Εδώ, ωστόσο, τίθενται πολύ σοβαρά ζητήματα ιστορικής πλαισίωσης και οριοθέτησης των αναλυτικών όρων, τα οποία δεν προσεγγίζονται πάντα με τον τρόπο που θα ήταν απαραίτητος ώστε να αναδειχθούν οι σημαντικές διαφορές και η διαφορετική δυναμική των «εθνοτικών» ζητημάτων στις διάφορες χώρες και περιοχές των Βαλκανίων.

Παρά την τελευταία αυτή επιφύλαξη, η προβληματική του βιβλίου για τη σύνδεση των μουσικών πρακτικών με τις «εθνοτικές» ταυτότητες συνιστά μια ιδιαίτερα σημαντική και ανανεωτική συμβολή στην εθνομουσικολογική βιβλιογραφία για την Ελλάδα. Παρόλο που οι ιστορικές και ανθρωπολογικές μελέτες για τα έθνη και την κατασκευή των ταυτοτήτων στα Βαλκάνια έχουν αποδιάρθρωσει καθοριστικά τον εθνικιστικό λόγο στα αντίστοιχα αντικείμενα, δυστυχώς δεν συμβαίνει κάτι ανάλογο στο χώρο της εθνομουσικολογίας και της μουσικής λαογραφίας, όπου η ερευνητική πρακτική παραμένει σε ένα μεγάλο βαθμό προσκολλημένη σε εθνικιστικούς μύθους και μονο-πολιτισμικές προσεγγίσεις της ταυτότητας, αλλά και στην έννοια της αυθεντικότητας. Απ' αυτή την άποψη, η μελέτη αυτή δείχνει το δρόμο προς μια ερευνητική κατεύθυνση που θα αναδεικνύει τις διαπολιτισμικές επαφές, ανταλλαγές και συνάψεις στην ευρύτερη περιοχή των Βαλκανίων και της Ανατολικής Μεσογείου, καθώς και τη δυναμική της διαρκούς ανανέωσης των μουσικών επιτελέσεων.

Για το βιβλίο

Δημήτρης Α. Σωτηρόπουλος, *Κράτος και μεταρρύθμιση στη σύγχρονη Νότια Ευρώπη: Ελλάδα-Ισπανία-Ιταλία-Πορτογαλία*, εκδόσεις Ποταμός, Αθήνα 2007.

Δημήτρης Μπουρίκος

Το νέο συγγραφικό εγχείρημα του Δημήτρη Α. Σωτηρόπουλου¹ αποτελεί μια αξιόλογη συμβολή στη συγκριτική πολιτική επιστήμη, και ειδικότερα στη συγκριτική ανάλυση των κρατικών μηχανισμών και της διαδικασίας μεταρρύθμισής τους. Η προσιθέμενη αξία του συγκεκριμένου βιβλίου μπορεί να εκτιμηθεί σε τρία επίπεδα: στο καθαρά μεθοδολογικό επίπεδο που αφορά την υιοθέτηση της συγκριτικής προσέγγισης για την ανάδειξη των θεωρητικών υποθέσεων εργασίας και την εξέταση των εμπειρικών στοιχείων, στο επίπεδο της άντλησης καλών πρακτικών για την προώθηση των μεταρρυθμίσεων και, στο επίπεδο της άμυνας έναντι των επιθέσεων που δέχονται έννοιες και αξίες, όπως «δημόσιο-κοινωνικό συμφέρον».²

Η επιχειρηματολογία του συγγραφέα βασίζεται στην ιστορική-θεσμική προσέγγιση και τη χρήση της συγκριτικής μεθόδου με σκοπό την εξέταση ποικίλων εμπειρικών δεδομένων (κυρίως δεδομένων από περιφερειακούς και διεθνείς οργανισμούς, όπως ο ΟΟΣΑ) και την εξέταση εγκυρότητας της «κυρίαρχης» άποψης για τον ελληνικό δημόσιο τομέα («στερεότυπα»). Η επιλογή της ιστορικής-θεσμικής προσέγγισης αναδεικνύει την ύπαρξη «μονοπατιών εξάρτησης» στη δημιουργία και εξέλιξη των δημόσιων θεσμών στην Ελλάδα, βασι-

* Ο Δημήτρης Μπουρίκος είναι Πολιτικός Επιστήμονας-Κοινωνικός Λειτουργός, Επιστημονικός Συνεργάτης του Εργαστηρίου Ευρωπαϊκής Ενοποίησης και Πολιτικής, Πανεπιστήμιο Αθηνών.

(dbourikos@pspa.uoa.gr).